

МИТЕЦЬ, НАРОДОЗНАВЕЦЬ І ПЕДАГОГ ВАСИЛЬ КРИЧЕВСЬКИЙ

Остап КОВАЛЬЧУК

У сузір'ї корифеїв української культури і художньої освіти ХХ сторіччя визначне місце належить Василеві Григоровичу Кричевському — архітектору, графіку, живописцю, художнику театру, досліднику етнографії України.

Роль братів Кричевських надзвичайно важлива в історії розвитку української мистецької освіти. Одні із засновників УАМ, вони протягом багатьох років наполегливої праці формували обличчя цього навчального закладу. У радянський час їхня діяльність оцінювалася неоднозначно. З одного боку, визнаючи незаперечний мистецький авторитет цих художників, 1939 року їм було присвоєно вчені звання докторів мистецтвознавства. Василь Кричевський став першим доктором мистецтвознавства УРСР навіть без захисту докторської дисертації. Згодом присвоїли вчений ступінь і Федору Кричевському. Та не зважаючи на це, радянська критика, особливо у повоєнний час, тенденційно підходила до висвітлення діяльності братів Кричевських. Якщо Федір Кричевський залишився в історії культури як визначний живописець і педагог, то внесок його брата Василя навмисно замовчувався. Лише останнім часом із здобуттям Україною незалежності з'явилася можливість ґрунтовно висвітлити роль цих митців у розвитку українського мистецтва.

Народився В.Кричевський 1873 року в Лебедині, невеличкому містечку на Харківщині (нині Сумська обл.). Він був старшим з восьми дітей у сім'ї. Дитячі роки його минули в селі Ворожбі, куди переселилася родина у зв'язку зі зміною місця роботи батька — земського фельдшера. Вже тоді майбутній митець захопився народним мистецтвом, у середовищі якого зростав.

Усе творче життя Василя Кричевського було пов'язане з його молодшим братом — Федором. Саме інтерес Василя Кричевського до народної культури, його енциклопедична ерудиція в галузі української етнографії і визначили уподобання майбутнього художника, допомагали молодшому зорієнтуватися в різноманітних стилях початку століття і вибрати свою дорогу, пов'язану з рідною культурою.

Теоретичні знання старшого брата орієнтували Федора Кричевського у власних стилістичних та тематичних пошуках. І коли він навчався в Академії Мистецтв у Петербурзі, то старший брат, вже працюючи самостійно як архітектор, допомагав йому матеріально.

Вплив старшого брата на молодшого у родині Кричевських нагадує стосунки інших двох видатних художників цієї доби — М.Л.Бойчука і Т.Л.Бойчука. Але, на відміну від Тимофія Бойчука, що повністю сприйняв і розвинув творчу концепцію Михайла Бойчука, Ф.Кричевський створив свою, неповторну живописну мову.

Цікаво, що видатний митець і вчений, В.Кричевський не мав офіційної освіти. Самоосвіту і професійний вишкіл він отримав, працюючи помічником С.Загоскіна, що викладав архітектурне проектування в Харківському технічному інституті, і в проектному бюро академіка Бекетова у Харкові. Великий вплив на формування свідомості художника справило також спілкування з представниками передової культурної інтелігенції Слобожанщини, зокрема з родиною Алчевських. Вже в ті роки паралельно із заняттями архітектурою, живописом та графікою В.Кричевський виявляє зацікавлення українською народною творчістю. Він колекціонує й вивчає кераміку, килими, вишивки та зразки тканин.

Знання, які він здобув, займаючись цією дослідницькою роботою, відіграли вирішальну роль у створенні проекту будинку Полтавського земства (1903) (тепер тут розмістився історико-краєзнавчий музей). Ця споруда стала шедевром української архітектури, таким чином В.Г.Кричевський вирішив проблему національного стилю в архітектурі, набагато випередивши час і визначивши напрямок розвитку майбутньої української архітектури.

У своїй подальшій архітектурній діяльності він, дотримуючись обраних ще тоді принципів, створив багато проектів державних установ та приватних будинків. Серед них народний дім у Лохвиці на Полтавщині, будинок М.Грушевського в Києві, Торгові ряди та будинок Д.Алчевського в Харкові, будинок О.Бекетова в Криму та інші. Виз-

начним внеском в українську архітектуру стала робота (у співавторстві з архітектором П.Костиком) над проектом Канівського меморіального музею Т.Г.Шевченка.

В.Кричевського також можна заслужено вважати основоположником сучасної української графіки. Прекрасним зразком інтерпретації народного орнаменту й української старовинної каліграфії є обкладинки до праці М.Грушевського "Ілюстрована історія України". Крім того, В.Кричевський розробив великий і малий державні герби УНР, дві державні печатки, низку ілюстрацій і титульних сторінок до книжок різних письменників, екслібриси та станкові графічні композиції.

Як знавець декоративно-ужиткового мистецтва, він розробляв архітектурні інтер'єри, проектував меблі, кераміку, дерев'яні прикраси. Створював ескізи декоративних тканин та килимів. Займався також майолікою й склом. На жаль, більшість творів художника було знищено під час пожежі у будинку М.Грушевського більшовицькими військами в Києві у 1918 році.

З 1907 року В.Кричевський бере участь у створенні театральних постановок. Знаючи його блискучу ерудицію як фахівця з етнографії, відомі майстри театру, такі як М.Садовський, І.Карпенко-Карий, М.Кропивницький та ін. запрошували його до співробітництва. Він мав дружні стосунки із М.Заньковецькою та П.Саксаганським. Серед сценічно-декораційних робіт В.Кричевського, створених у провідних театрах Києва та Харкова, були комедія "Ревізор" М.Гоголя, опера "Продана наречена" Б.Сметани, містерії "Великий погріб" Л.Старицької-Черняхівської, історична драма "Тарас Бульба" М.Старицького, опери "Наталка Полтавка" М.Лисенка, "Сільська честь" П.Маскани та інші.

Без перебільшення можна стверджувати, що В.Кричевський — корифей українського кіно-декораційного мистецтва. Глибоко знаючи культуру і побут народу, маючи великий досвід театального художника, вільно орієнтуючись у здобутках сучасного образотворчого мистецтва, він брав участь у створенні таких фільмів, як "Богдан Хмельницький", "Тарас Шевченко" (1925), "Тарас Трясило" (1926), "Звенигора" (1928), оформляв перший вітчизняний кольоровий фільм "Сорочинський ярмарок" (1936).

Працюючи як художник і консультант, він створив дванадцять фільмів.

Малярський доробок Василя Кричевського складає близько двох тисяч акварелей, станкових картин, виконаних олією, та етюдів. На відміну від архітектури й графіки, де домінують народні мотиви, у живописі він дотримується манери постімпресіонізму. В основному це пейзажі, написані в легкій, невимушеній манері, з чітким вирізненням планів, які завжди трактуються методично, детально, однак без проявів натуралізму.

Горизонт у пейзажах художника завжди чіткий і ніколи не розчиняється у просторі, грамотно трактований, з цілковитим дотриманням законів перспективи. Розмір полотен переважно мініатюрний, за винятком кількох творів раннього періоду творчості. Наприклад, картина "Ніч. Ханський палац у Бахчисараї", виконана 1901 року, має розмір 111х315 см. Незважаючи на розмір та імпресіоністичну манеру письма, його картини вражають монументальністю і довершеністю.

Цікаво, що заняття живописом В.Кричевський почав з акварелі. Після десяти років наполегливої праці, коли вже досконало оволодів цією технікою і став постійним учасником виставок "Товариства російських

Василь Кричевський

акварелістів”, він береться до роботи олійними фарбами. Не маючи академічної мистецької освіти, вивчає живопис у тісних творчих контактах з художниками Харкова. Відтоді обидва матеріали використовуються художником паралельно. Взаємозбагачуючи обидва види живопису, у пізніх роботах В.Кричевський досяг особливої насиченості акварелей та світлоносності олійного живопису, що в його творах має легкість акварелі. Стриманість, благородство і почуття міри характерні як для акварельного, так і для олійного живопису майстра.

Вже в ранніх творах художника можна відзначити докладну характеристику місцевості. Звичайно, це було зумовлено архітектурною практикою. Але, на відміну від більшості архітекторів, що займалися живописом, у своїх творах В.Кричевський трактує будівлі та природу свіжо і невимушено, без надмірної реалістичності та деталізації. Син В.Кричевського згадував: “Батько казав, що краще недомалювати, ніж перемалювати, і що на картині не повинно бути видно поту”.¹ У спогадах син розповідає, що художник малював дуже швидко і завжди “а ля прима”.² На живописних творах В.Кричевського зображені літні сонячні пейзажі, рідше — осінні, а ще рідше — весняні й зимові. Ніколи не малював похмурої погоди. Ця риса, властива більшості творів імпресіоністів, характерна і для таких українських митців, як М.Бурачек, С.Васильківський, для пейзажних творів Ф.Кричевського.

У зображеннях сільських будівель бачимо глибоке знання народної архітектури. Нагадаємо, що В.Кричевський неодноразово організовував наукові експедиції для вивчення народної архітектури. Однією з таких була експедиція 1939 року, відряджена КХІ до Полтавської області, що працювала під керівництвом В.Кричевського в селах, розташованих біля річок Ворскли, Псла і Хорола.³

Хоча міський пейзаж займає у творчості художника не головне місце, є цікаві картини й на цю тему. Складні архітектурні ансамблі міст вирішуються імпресіоністично, лише живописними плямами, проте митець ніколи не деформує предмети, утримуючи їхню матеріальність.

Протягом 1912-1914 років майбутній професор консультує килимарниць кустарних майстерень В.Ханенкової в селі Оленівці неподалік від Фастова на Київщині. Він пояс-

нює народним майстриням основи композиції, живопису та малюнка, розробляє ескізи килимів. Його викладацька робота знайшла продовження у Київській художній школі, а з 1917 року — Першій українській гімназії ім. Т.Г.Шевченка в Києві.

З 1917 року обіймає посаду професора Української Академії Мистецтв. Та через певні соціально-політичні події у 1918-1919 роках він залишив викладання в УАМ і працював директором Миргородського керамічного технікуму. Повернувшись до викладацької роботи в Києві, В.Кричевський керував майстернею композиції, згодом реорганізованою в майстерню художнього оздоблення будівель, працював на архітектурному факультеті.

Серед перших учнів В.Г.Кричевського були К.Бородіна, П.Горбенко, Н.Геркен, О.Довженко. Він починав навчати багатьох майбутніх студентів М.Бойчука. Навчалися в нього С.Колос, І.Падалка, М.Юнак, М.Холодна, М.Рокицький, О.Ржечицька. Річ у тім, що відповідно до Статуту УАМ студенти мали право переходити з однієї майстерні в іншу, визначившись із своїми мистецькими уподобаннями після певного терміну навчання. Так, наприклад, Лесь Лозовський, що починав у 1918 році навчатися у В.Кричевського, у 1919 продовжив у майстерні М.Бойчука, а з 1919 по 1920-і роки — в майстерні театрального живопису В.Меллера.

Вже на першому курсі В.Кричевський ставив перед студентами різнопланові завдання: паралельно із студіюванням натюрмортів та моделі вони мали виконувати макети обгорток, плакати, віньєтки, знайомилися зі шрифтами. У ті роки художник сам дуже плідно працював у цих графічних жанрах. Основною характерною рисою майстерні В.Г.Кричевського було постійне вивчення студентами народних орнаментів.

На другому курсі студенти вирішували складніші композиційні завдання: вивчали закони рівноваги в симетрії та асиметрії, виконували завдання на ці теми. Та при цьому В.Кричевський всіляко намагався розкріпачити своїх студентів при написанні постановок. Наприклад, В.Томашевський згадує, що перед тим, як студенти починали акварельний етюд, В.Кричевський казав: “Перенесіться до вашого внутрішнього світу і думайте. Дайте вашій руці волю, щоб вона по-своєму “думала” і творила. Борони вас, Боже, когось

наслідувати. Робіть так, як каже внутрішній голос вашого єства.”⁴

Як і О.Мурашко, В.Кричевський на перших курсах не вводив до програми малювання гіпсів. Зразу після натюрмортів студенти переходили до студювання природи. Показово, що на відміну від багатьох живописців, які малювали на полях студентських робіт або на самих роботах, щоб показати учням правильний метод, В.Г.Кричевський малював крейдою на дошці всі етапи побудови конструктивних малюнків і аналітичні композиційні схеми. Син В.Кричевського згадує: “Батько вчив своїх студентів композиції шляхом компонування орнаменту. Він рисував крейдою на дошці чи то прямокутник, чи квадрат, чи коло, поступово заповнюючи його — імпровізуючи на місці.”⁵ Художник виявляв безмежну фантазію в компонуванні орнаментальних композицій і намагався розвивати у студентів і композиційну фантазію, і дисципліну малюнка, і почуття ритму, необхідні для подальших декоративних, монументальних і станкових робіт.

На відміну від класичної методики, розробленої Академією Мистецтв у Петербурзі, методи В.Кричевського передбачали відведення значного часу для малювання і компонування по пам’яті. На його думку, послугувуючись не безпосередньо природою, а спостереженнями та уявою, народні майстри уникають зайвої деталізації та збагачують образний ряд своїх виробів. Отже, великого значення у вивченні композиції він надавав розвитку зорової та образної пам’яті, здатності до імпровізації. Під час роботи над портретом В.Кричевський довго вивчав модель, спостерігаючи та малюючи з неї начерки й етюди фарбами, а вже після цього робив портрет по пам’яті. Він вчив, що малювання по пам’яті — оптимальний спосіб зробити гарну картину, бо, залучивши до процесу уяву, художник трансформує природу у потрібний для своїх творчих завдань бік. В.Кричевський говорив, що треба працювати так, щоб “...пам’ять і фантазія звільнились від тиранії природи.”⁶ При роботі з природи професор вимагав малювати дуже швидко, мотивуючи це тим, що під час тривалого сеансу зникає концентрація уваги, необхідна для створення свіжого живописного твору.

Надаючи великого значення композиції, передусім наголошував на збалансованому

розміщенні форм, мас, плям та кольорів. Основним елементом у побудові композиції полотна, на думку В.Кричевського, був загальний кольоровий тон: “Коли в картині недосконалий такий елемент композиції, як рисунок, то при наявності загального тону вона все-таки може бути доброю. Коли ж рисунок у картині досконалий, але загального тону нема, вона не може бути доброю.”⁷

Паралельно з роботою над керамікою, килимами та декоративним оздобленням помешкань студенти виконували завдання книжкового оформлення, розробляючи макет книги, обгортку, віньетки, форзаці, кінцівки та ілюстрації. Ставилися й завдання щодо оформлення меблями й декоративними прикрасами інтер’єру, а це вимагало глибоких знань в галузі архітектури і матеріалознавства. Оскільки практичні заняття проводилися безпосередньо у виробничих майстернях, студенти вільно орієнтувалися у всіх видах декоративно-ужиткового мистецтва. Там вихованці поглиблювали теоретичні знання і здобували необхідні практичні навички роботи з керамікою, деревом, металом, склом, каменем та іншими матеріалами. Також до програми практичних занять було включено розробку ескізів та виготовлення килимів і тканин.

Щодо манери живопису, то В.Кричевський був прихильником імпресіоністичних методів. Син художника згадує: “Він радив малювати картину фарбами так, як зроблена мозаїка, себто розглядати об’єкт малювання як комплекс кольорових плям.”⁸ В.Кричевський радив учням, виходячи на природу, працювати вільно, із захопленням, не замислюючись, керуючись тільки власним почуттям: “Коли малюєш, то треба забути всі правила й закони мистецтва — треба керуватись тільки почуттям!”⁹ У цьому він був подібний до М.Г.Бурачека, що теж завжди вимагав від студентів безпосередності у сприйнятті природи.

На третьому курсі студенти приступали до оформлення інтер’єрів. Орнаменти і матеріали розглядалися в безпосередньому зв’язку з архітектурними формами. Завдання з композиції ускладнювалося тим, що слід було здійснити проект оформлення цілого ряду кімнат або невеличкого будинка, враховуючи всі деталі. На заняттях розглядався також історичний розвиток форм і орнаментів у різних галузях народного мистецтва.¹⁰

До програми курсу українського народного мистецтва було включено вивчення основних типів сільських будівель у контексті архітектури інших народів, аналіз планів інтер'єрів та ознайомлення з окремими деталями хати, як наприклад, печі, мисники, одвірки, вікна, комини і т.д. Вивчалися також надвірні господарські будівлі і культові споруди. Особливий акцент робився на ознайомленні з дерев'яною архітектурою, на той період недостатньо дослідженою та популяризованою. Водночас із проблемами українського архітектурного стилю студенти вивчали вироби ужиткового призначення¹¹, студіювалася історія виготовлення керамічних виробів (кахлі, декоративний посуд). Досліджуючи методи народного розпису керамічних виробів та інтер'єрів, студенти аналізували орнаменти та сюжети творів. Позитивним чинником було й те, що паралельно робився акцент на символічному значенні орнаментального оздоблення предметів, що поглиблювало знання студентів з історії та міфології. Гарним прикладом є вивчення писанки, якому присвячено окремий пункт програми.

В.Кричевський виховував молодь, намагаючись створити нову генерацію національно свідомих українських митців. Він був пе-

реконаний, що тільки в національному мистецтві може розвинутиися нова культура. "Намагайтесь бачити все самостійно, не чужими очима," — така настанова великого майстра майбутній творчій еліті.

1 Павловський В. В. Кричевський. — Нью-Йорк: Українська вільна академія наук, 1974. — С.53.

2 Там само.

3 Лебедєв Г.О. Експедиція з В.Г.Кричевським // Українська Академія Мистецтв. — Вип. №2. — К. 1995. — С.92-94.

4 Томашевський В. Багатогранний самородок // УАМ. Дослідницькі і науково-методичні праці. — Вип. №2. — К. — 1995. — С.87.

5 Павловський В. В. Кричевський. — С.54.

6 Там само.

7 Там само.

8 Там само.

9 Там само.

10 Слід зауважити, що вивчення народного декоративного й ужиткового мистецтва перебувало в той час на високому рівні. До програми курсу українського народного мистецтва в Київському Інституті пластичних мистецтв було включено курс лекцій відомих знавців та дослідників народного мистецтва. Так, В.Прокопович вів лекції про історичні пам'ятки Києва, Д.Щербаківський та В.Модзолевський — з історії українського портрета та скла, Ф.Ернст — з історії української архітектури. Велика роль у впровадженні цих дисциплін належала саме В.Кричевському як ентузіасту вивчення українського народного мистецтва (Прим. автора).

11 Вивчаючи такі вироби з дерева, як вози, сани, скрині, рублі та інші, студенти аналізували способи обробки дерева, конструктивні елементи, характерні для виробів, їхнє декоративне оздоблення (Прим. автора).